

УДК 821. 111 (73). 09

DOI: 10.32342/2523-4463-2019-2-18-11

І.В. ЛІМБОРСЬКИЙ,
*доктор філологічних наук, професор
Інституту літератури НАН України (м. Київ)*

ГОЛОС РАБА ЯК ГОЛОС «ІНШОГО» У РОМАНІ ЛАЙЛИ ЛАЛАМІ «МЕМУАРИ МАВРА»

У статті проаналізовано роман «Мемуари мавра» сучасної американської письменниці марокканського походження Лайли Лаламі. Увагу зосереджено на реінтерпретації письменницею добре відомих подій з історії завоювання Америки європейськими першовідкривачами. Аналіз здійснюється з точки зору теорії постколоніалізму та нового історизму, що дозволяє побачити основний гуманістичний дискурс письменниці як такий, який проливає світло на трагічні сторінки історії завоювання Америки. Письменниця створює у романі особливу реальність, коли головний герой твору – раб Мустафа – своїми мемуарами відкриває для читача погляд на світ з точки зору людини, яка хоча і перебуває у статусі маргінала і аутсайдера, але виявляється здатною побачити те, чого не бажали бачити «освічені» європейці. У центрі розповіді перебувають події страшних злочинів, які чинять «освічені» європейці щодо корінного населення континенту. При цьому іспанці абсолютно переконані у тому, що індіанці не заслуговують на гуманне ставлення до них, оскільки уособлюють собою частину тих природних випробувань, що випали на долю першовідкривачів нового континенту. Авторка дуже далека від героїзації та романтизації «подвигів» цих людей. Раб Мустафа виступає мовчазним свідком цих подій, але водночас мемуари, автором яких він є, дозволяють йому винести вирок європейцям, які бачать себе власниками нового континенту. Подібний авторський підхід з точки зору поетики художнього твору, в якому перше місце відведено дискурсу раба як голосу «Іншого», відкриває можливість побачити альтернативну історію завоювання Америки. Цей голос раба звучить у творі одночасно як вирок завойовницьким прагненням європейців, так і спосіб побудови твору, в якому дискурс раба визначає моральні пріоритети і гуманістичні цінності. Саме раб Мустафа, якого весь час принижували його господарі, виявляється тією людиною, яка рятує європейців перед лицем страшних небезпек і загроз, що переслідують експедицію іспанців. Особливий погляд на історію відкриття Американського континенту в романі базується на альтернативній моделі історичної свідомості, що переглядає усталені стереотипи і міфи стосовно першовідкривачів нового континенту.

Ключові слова: постколоніалізм, «інший», свідомість раба, інтерпретація/реінтерпретація історії.

В статье проанализирован роман «Мемуары мавра» современной американской писательницы марокканского происхождения Лайлы Лалами. Внимание сосредоточено на реинтерпретации писательницей хорошо известных событий из истории завоевания Америки европейскими первооткрывателями нового континента. Анализ осуществляется с точки зрения теории постколониализма и нового историзма, что позволяет увидеть основной гуманистический дискурс писательницы как таковой, который позволяет пролить свет на трагические страницы истории завоевания Америки. Писательница создает в романе особую реальность, когда главный герой произведения – раб Мустафа – своими мемуарами открывает для читателя особый взгляд на историю с точки зрения человека, который хотя и находится в статусе маргинала и аутсайдера, но оказывается способным увидеть то, что не хотели видеть «образованные» европейцы. Особый взгляд на историю открытия Американского континента в романе базируется на альтернативной модели исторического сознания, что заставляет пересмотреть устоявшиеся стереотипы и мифы о первооткрывателях нового континента.

Ключевые слова: постколониализм, «другой», сознание раба, интерпретация/реинтерпретация истории.

Серед великої кількості проблем американської літератури в перші десятиліття XXI ст. проблеми постколоніалізму і мультикультуралізму посідають особливо помітне місце. Перш за все така література послідовно обстоює право на голос «іншого», який відрізняється від більшості своїм особливим поглядом на світ і претендує на те, щоб бути почутими тими, хто вважає себе представниками більшості. Герой літератури постколоніалізму і мультикультуралізму, як правило, вирізняється своїм, «іншим» соціальним, расовим, гендерним або іншим статусом і може бути маргіналом/аутсайдером [11, с. 199]. Але завдяки цьому відкривається новий та незвичний для більшості погляд на світ. Водночас такий персонаж може належати до іншого культурного світу і бути носієм іншої національної ідентичності [2, с. 111]. Але тим ціннішим і більш значущим виявляється бачення ним тих речей, які здаються звичними для більшості. Така більшість, як правило, звикла до певної системи етичних і соціальних цінностей, а тому іноді не помічає прихованих для звичного погляду трагічних колізій життя. Завдяки новому баченню такого героя руйнуються усталені стереотипи, а звичайні і навіть тривіальні речі наповнюються дуже важливим, раніше не усвідомлюваним і не побаченим смислом [4, с. 101]. Саме таким і постає перед читачем головний герой роману Лайли Лалами «Мемуари мавра» (*The Moor's Account*, 2014). Роман спричинив потужну хвилю інтересу і дискусій з боку американської критики як твір, який з незвичної перспективи відкриває історію перших завойовників Американського континенту [8]. У зарубіжному літературознавстві активно обговорюються широке коло проблем, які зачепила письменниця: розмаїття картини світу у світлі етнічної ідентичності (Збігнев Машевські) [7, с. 392], гендерної нерівності, що стала провідною темою творчості (Кімберлі Ведевен Сегалл) [9, с. 76–78], особливих ментальних та етнічних презентацій світовідчуття раба (Маніза Шамсі) [10, с. 196], соціокультурних контекстів при відтворенні історичних реалій (Юзеф Авад) [1, с. 110]. На жаль, роман залишився поза увагою вітчизняної критики і літературознавчої думки, а тому мета статті – проаналізувати основні постколоніальні підходи американської письменниці в плані художньої інтерпретації/реінтерпретації важливих епохальних подій в історії відкриття Америки європейцями у романі «Мемуари мавра» як особливих наративних стратегій для передавання голосу «іншого». У результаті цих стратегій у читача кардинально змінюється погляд на традиційну історію освоєння європейцями Американського континенту.

Марокканка за походженням, Лайла Лалами заявила про себе в американській літературі тонким і проникливим психологом, прихильницею феміністських постсучасних теорій, а також послідовницею ідей мультикультуралізму і постколоніалізму. Її творчість сьогодні справедливо співвідносять з творчістю тих арабо-американських письменників, які «зосереджуються у своїх творах на складних та транснаціональних взаємодіях між різними типами стереотипів, які існують у США, для того, щоб переглянути бінарну конфігурацію расової, етнічної, релігійної, національної, політичної та гендерної ідентичності» [5, с. 115]. Подібний підхід багато в чому збагачує сьогоднішню мозаїчну палітру американської літератури новим постколоніальним дискурсом, який дозволяє реінтерпретувати давно прописані у підручниках події в історії США, що вважаються непохитними і давно прийнятими суспільством «істинами».

На перший погляд здається, що за своїм жанровими ознаками «Мемуари мавра» – це історичний роман про долю раба, який разом з іспанськими завойовниками у XVI столітті вирушив у далеку мандрівку для завоювання невідомого континенту. Разом з тим бачити у творі тільки історичний, хоча й вельми оригінальний, сенс було б неправильно і несправедливо. У ньому є також ідеї і мультикультуралізму, і постколоніалізму, і транскультуралізму, а тому традиційний історичний роман у цьому випадку знає помітної трансформації у бік вироблення специфічних жанрових форм [3, с. 78]. Тому, швидше за все, цей роман являє собою особливий, синкретичний жанр, який дозволяє сьогоднішньому читачеві подивитися на звичну і знайому історію Америки з нетрадиційної, «іншої» перспективи і альтернативної точки зору. Історичний контекст епохи і характер порушених проблем у романі дозволяють найбільш плідно використати принципи нового історизму для аналізу образу героя і твору в цілому. Саме новий історизм дає можливість подивитися на історію як на текст, в якому можуть бути закладені невідомі і навіть приховані раніше смисли. Письменниця, наприклад, здійснює не стільки ревізію традиційної і добре відомої з підручників

історію США, а змальовує її з точки зору раба, який став співучасником подій завоювання Нового Світу білими європейцями.

В основу оповіді покладено історичні звіти відомого іспанського дослідника і мандрівника Альвара Нун'еса Кобеса де Ваки про експедицію іспанців на 5 кораблях 1527 р. до узбережжя сучасної Флориди. Але насправді роман являє собою вигадані мемуари раба Мустафи, який є за походженням марокканцем. Авторка тут користується запозиченим з літератури постмодернізму прийомом альтернативної інтерпретації, а подекуди й імітації, добре відомих історичних подій, створюючи дискурс псевдоісторичної художньої реальності, яка впливає з логіки справжніх історичних фактів.

Марокканський раб, беручись за свої мемуари, починає з традиційної хвали Творцю, який дозволив йому розпочати складну працю написання мемуарів, а себе при цьому називає слугою Аллаха. Він викликає з перших сторінок зацікавленість і симпатію у читача своєю спостережливостю, інтересом до деталей побуту та звичаїв європейців, а також м'яким, ненав'язливим гумором та скромністю. При цьому він усвідомлює те, що його записи можуть не потрапити на очі читачам, а також не будуть здатними зачепити їхні думки та емоції: «*Telling a story is like sowing a seed – you always hope to see it become a beautiful tree, with firm roots and branches that soar up in the sky. But it is a peculiar sowing, for you will never know whether your seed sprouts or dies*»¹ [6, с. 132]. Письменниця принципово не ідеалізує свого земляка. Мустафа, як і всі люди, іноді схильний до неблаговидних вчинків, постійно відчуває страх за своє життя, він не святий і не сподвижник. Сам він стверджує, що рабство для нього – це покарання за те, що він сам колись сприяв продажу двох рабів. Тому герой інколи пояснює своє становище раба з етичної точки зору як розплату за свої власні вчинки і проступки. Взагалі герой викликає подвійне відчуття: з одного боку, у нього проявляється природне співчуття до європейців, що зазнали холоду і голоду під час подорожі. Але, з іншого, все це поєднується зі злорадними думками про те, що оточуючі його європейці отримують заслужене покарання за свої злочини у відношенні до місцевих жителів. І по суті так і відбувається: з експедиції, у якій взяло участь 600 осіб, живими наприкінці залишилося лише четверо, і один з них – Мустафа. Він відчуває себе часткою цих людей і ділить з ними всі негаразди, які їм довелося пережити на новому місці, але водночас постійно усвідомлює свою віддаленість від них. Але при цьому він – раб, причому такий, який втрапив своє ім'я. В якомусь сенсі він є людиною, позбавленою особистості, ідентичності як окремого самодостатнього «я». Насправді він не Мустафа, а Мустафа ель-Заморі (Mustafa al-Zamori). Але іспанці його називають «рабом» (“the slave”) або просто «негром», (“the Negro”), у кращому випадку – Естабаніко (“Estebanico”). І в міру того, як поступово він втрачав своє ім'я, в ньому дедалі більше заявляла про себе психологія раба. Лаламі послідовно у творі обстоює думку про те, що ім'я людини – це мова, історія, набір певних усталених упродовж століть традицій і етичних цінностей. Втративши ім'я, людина втрачає буквально все: своє право на голос, власну культурну ідентичність, зв'язок з мовою і культурою. Мустафа мріє повернутися до Марокко, де його пам'ятають під справжнім ім'ям, але поступово він все більше звикається зі своєю долею раба та втрачає будь-який шанс на це. Оточення європейців дедалі більше нав'язує йому думки про рабство як про природний стан для таких людей, як він. Позбавивши його імені та історії, європейці бачать у ньому лише безсловесну істоту, у якої навіть не можуть виникати думки про свободу.

Події, які відбуваються з іспанцями на новій, невідомій для них землі, дозволяють побачити Мустафі паралель зі своєю власною долею. Так, в покинутому селі завойовники виявляють золото, і це викликає у них бажання заволодіти незліченими багатствами. Вони відправляються вглиб невідомої їм країни, захоплюють у полон індіанців, часто жорстоко поводяться з ними, дають нові назви селам і оголошують чужі землі власністю короля і королеви Іспанії. Бачачи все це, Мустафа згадує той момент, коли португальці захопили його рідне місто в Марокко і відірвали його від родини. Він робить сумний висновок про те, що в різних частинах світу діють одні і ті ж жорстокі закони, а він виявився жертвою саме тако-

¹ «Розповідати історію – це неначе сіяти насіння: ви завжди сподіваєтеся побачити, що з нього виросте прекрасне дерево, з міцними корінням і гілками, що сягають неба. Але це своєрідне насіння, адже ви ніколи не дізнаєтесь, чи проросте ваше насіння або загине» (переклад тут і далі наш – І.Л.).

го збігу обставин і відтепер повинен змиритися зі своєю сумною долею раба. Адже індіанці зараз зазнають усіх тих трагічних негараздів, яких свого часу зазнав він.

Просування іспанців вглиб території нового континенту супроводжується багатьма небезпеками: їх долають хвороби, деякі племена індіанців виявляють ворожість і агресивність у відношенні до них. На перший погляд, це нагадує характерний для традиційної американської літератури з її романтичним пафосом мотив боротьби першовідкривачів Нового Світу з ворожим середовищем. Але насправді тут було інше: жорстокість, жадібність, нерозуміння завойовниками того, що перед ними такі ж люди, як вони, тільки з іншим кольором шкіри, з іншими традиціями та іншим світоглядом. «Освічені» європейці тут не дуже нагадують людей, які стали посланцями європейського цивілізованого світу. Більше того, вони зовсім не нагадують сучасників епохи Відродження з її людиноцентристськими ідеалами і гуманістичними цінностями. Першовідкривачі Америки одразу ж забули про цивілізований світ, який залишився далеко зі їхніми спинами. Жорстокість, підступність і ворожість до інших – це те, що стає їхніми постійними супутниками. Іспанці не забувають весь час повторювати про те, що ті з індіанців, хто приєднається до них, знайдуть благополуччя, а ті, хто відмовиться – будуть знищені або перетворені на рабів: *«If you do as we say, you will do well and we shall receive you in all love and charity. But if you refuse to comply, or maliciously delay in it, we inform you that we will make war against you in all manners that we can, and shall take your wives and children, and shall make slaves of them, and shall take away your goods, and shall do you all the mischief and damage that we can»*² [6, с. 10]. Звичайно, тут уже зовсім не йдеться про любов до ближнього як до представника людського роду, але з іншим кольором шкіри. Європейські гуманістичні цінності післяренесансної цивілізації, як виявляється, поширюються лише на самих просвічених європейців, але не на людство та на «інших» щодо Європи рас та націй у цілому.

Як ніхто інший, долю індіанців може зрозуміти раб Мустафа, який добре знайомий з такою підступною риторикою і поведінкою європейських завойовників, а тому йому почасти близькі індіанці, в яких він вбачає жертв іспанської експансії. Коли іспанці вимовляють цю завойовницьку промову, у Мустафи виникає природне запитання: чому іспанці виголошують такі слова тоді, коли більшість жителів уже залишили село? І тут раптом у рабі пробуджується філософ: він пояснює це тим, що іспанцям зовсім не потрібна ані правда, ані справедливість, якими вони начебто опікуються. Для них важливим виявляється те, які слова з приводу цього вони вимовляють. Іспанцям потрібен не факт як такий, а «текст», який цей факт супроводжує. Іншими словами, його білі господарі навіть не збираються дотримуватися законів правди і справедливості. Для них важливіше «сконструювати» зі слів потрібну для них правду і уявлення про справедливість.

Разом з тим, коли під час важких обставин подорожі, у час голоду і хвороб, гостро постає питання про фізичне виживання людини, питання про те, раб Мустафа чи ні, відступає на другий план. На перше місце виходить екзистенційна проблема виживання в найскладніших природних і людських умовах. У результаті виявляється, що і самі іспанські завойовники залежать від зустрінutih і пригноблених ними індіанських племен, які можуть дати їм їжу, щоб завойовники могли просто вижити. Власне кажучи, ті, в кому спочатку бачили лише рабів і дикунів, з часом стали господарями становища, від яких залежала доля «освічених» і «цивілізованих», як вони про себе думали, європейців. Тим часом сам Мустафа, який знає декілька мов – португальську, арабську, іспанську і марокканську – стає перекладачем, тобто своєрідним посередником між іспанськими завойовниками та індіанцями. Саме тому, що доля раба змусила вивчити Мустафу кілька мов, дозволило йому фактично стати рятівником таких «могутніх» і впевнених у своїй вищості іспанців, які не хотіли бачити в ньому самодостатньої людини зі своїм складним і суперечливим внутрішнім світом. Більше того, після загибелі більшості завойовників Мустафа вписує

² «Якщо ви будете робити так, як ми говоримо, то ви зробите добре, і ми будемо сприймати вас з любов'ю та милосердям. Але якщо ви відмовитесь виконувати наші слова або будете зловмисно ухилятися від виконання, то ми повідомляємо вам, що будемо вести війну проти вас усіма способами, на які ми здатні, і візьмемо ваших дружин і дітей, і зробимо з них рабів, і заберемо ваші речі, і зробимо вам усілякі негаразди та збитки, які ми можемо».

в хроніку експедиції ті факти, про які замовчували завойовники і ніколи не внесли б в офіційні звіти про експедицію. Це і дикість, яку проявляли іспанці у відношенні до місцевих племен, і факти людожерства самих іспанців перед лицем неминучої смерті. Ці додаткові записи, які робить раб Мустафа, і є той голос «іншого», який фактично позбавлений власної історії та імені.

Окреме місце у романі відведено проблемі фемінізму і приниженню жінок. Мустафа стає свідком наруги над жінками з боку іспанців, але при цьому зазначає, що багато хто з жінок при цьому не втратили своєї гідності. Дехто з них навіть здатні відстоювати свою честь, уже ставши жертвою насильства, як це трапилося, наприклад, з рабинєю Раматалаєю, доля якої викликає захоплення у Мустафи своєю гідністю і незламністю. Насильство над жінками Мустафа схильний називати «*the disease of empire*»³ [6, с. 280]. Саме становище раба дозволяє герою побачити трагедію жінки з точки зору людини, яка опинилася в схожій ситуації соціально та морально приниженої особистості. Насильство в будь-яких формах не сприймається письменницею і тоді, коли іспанці пояснюють це важкими обставинами пригоди, а тому на сторінках роману це засуджується. І в цьому Лаламі дуже далека від романтизації подвигів перших завойовників Нового Світу.

Голос раба як голос «іншого», до якого закликає прислухатися письменниця, виявляється визначальним ключем у композиції і структурі роману. «Інша» точка зору Мустафи на відомі події людської історії змінює ракурс бачення офіційної історії, відкриває ті сторінки Америки, в поглядах на які існує до сьогодні багато міфів і стереотипів минулого. Рабство у романі – це не тільки певне становище в соціальній ієрархії «цивілізованого» суспільства, сповненого насправді несправедливості і зла, а й певна точка зору на світ. Пройшовши дуже складний шлях випробувань, усвідомлюючи ментально себе рабом, герой все ж не втратив тих морально-етичних цінностей, про які часто забували його господарі як завойовники нових земель, бачачи в собі представників європейського «цивілізованого світу».

Список використаної літератури

1. Awad Y. Food for Thought: Un/savoury Socio-economic Im/mobility in Laila Lalami's "Secret Son" [Електронний ресурс] / Y. Awad // Middle Eastern Literatures. – 2015. – Vol. 18, issue 2. – P. 109–121. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1475262X.2015.1109176> (останнє звернення 10.10.2019).
2. Bhabha H. Nation as Narration / H. Bhabha. – London, New York: Routledge, 1990. – 333 p.
3. Bhabha H. The Location of Culture / H. Bhabha. – New York: Routledge, 1994. – 285 p.
4. Bhabha H. The Postcolonial and the Postmodern: the Question of Legacy / H. Bhabha // The Cultural Studies Reader / ed. by S. During. 2nd ed. – London: Routledge, 1999. – P. 189–208.
5. Fadda-Conrey C. Contemporary Arab-American Literature: Transnational Reconfigurations of Citizenship and Belonging / C. Fadda-Conrey. – New York: NYU Press, 2014. – 243 p.
6. Lalami L. The Moor's Account / L. Lalami. – New York: Pantheon Books, 2014. – 336 p.
7. Maszewski Z. Cabeza de Vaca, Estebanico, and the Language of Diversity in Laila Lalami's "The Moor's Account" [Електронний ресурс] / Z. Maszewski // A Journal of Literature Theory and Culture. – 2014. – Vol. 8, issue 8. – P. 320–321. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/328673053_Cabeza_de_Vaca_Estebanico_and_the_Language_of_Diversity_in_Laila_Lalami's_The_Moor's_Account (останнє звернення 10.10.2019).
8. Popescu L. "The Moor's Account", by Laila Lalami [Електронний ресурс] / L. Popescu. – Режим доступу: <https://www.ft.com/content/5be3bbbc-41ca-11e5-b98b-87c7270955cf> (останнє звернення 10.10.2019).
9. Segall K.W. De-imperializing Gender Religious Revivals, Shifting Beliefs, and the Unexpected Trajectory of Laila Lalami's "Hope and Other Dangerous Pursuits" [Електронний ресурс] / K.W. Segall // Journal of Middle East Woman's Studies. – 2019. – Vol. 15, issue 1. – P. 75–94. – Режим доступу: <https://www.google.com/search?q=Segall%2C+K.W.+De-imperializing+Gender+Religious+Revivals%2C+Shifting+Beliefs%2C+and+the+Unexpected+Trajectory+of+Laila+Lalami%27s> (останнє звернення 10.10.2019).

³ «Хворобою імперії».

10. Shamsie M. Reconstructing the Story of Mustafa/Estebanico: A Moor in the New World: An Interview with Laila Lalami [Електронний ресурс] / М. Shamsie // Journal of Postcolonial Writing. – 2016. – Vol. 52, issue 2. – P. 195–200. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17449855.2016.1164970?tab=permissions&scroll=top> (останнє звернення 10.10.2019).

11. Spivak G.Ch. Poststructuralism, Postcoloniality, Marginality, and Value // Literary Theory Today / ed. by P. Collier, H. Geyer-Ryan. – New York: Cornell University Press, 1990. – P. 198–222.